

КОЛИ ЗАКІНЧИЛАСЯ «ХОЛОДНА ВІЙНА»?

У статті доведено, що «холодна війна» завершилася завдяки усуненню предмета протистояння між Заходом і Сходом, ліквідації одного з суб'єктів протиборства, а також політичному діалогові між США та СРСР.

Ключові слова: «холодна війна», М. С. Горбачов, Дж. Буш-старший, демократія, СРСР, Організація Варшавського договору, НАТО.

Інтерес сучасних дослідників до феномену «холодної війни» породжений як розсекреченням нових архівних документів (які не тільки висвітлюють маловідомі факти цього періоду, а й розкривають передумови подій, що після Другої світової війни стали ареною конфронтації між Заходом і Сходом [11; 12]), так і допуском учених із колишнього СРСР до раніше недоступних західних джерел. Своєю чергою, це зумовлює не лише появу нових наукових статей, а й проведення конференцій та круглих столів із проблематики «холодної війни» [2–4; 14].

Зазвичай дослідники приділяють увагу таким проблемам історії «холодної війни»: «білі плями» у вже відомих подіях, початок післявоєнної конфронтації, закінчення «холодної війни», значення ідеологічного чинника, відповідальність сторін, гонка ядерних озброєнь, вплив на події «холодної війни» особистісних якостей керівників США і Радянського Союзу тощо.

Розглядаючи завершення «холодної війни», переважна більшість науковців пов'язують цю подію з такими історичними фактами, як падіння у листопаді 1989 р. Берлінського муру, розпуск у липні 1991 р. Організації Варшавського договору і, нарешті, крах Радянського Союзу у грудні 1991 р.

Певним чином відрізняються від цього підходу погляди Дж. Метлока [5] й А. Черняєва [15]. Дж. Метлок, колишній посол США у Москві при президентах Р. Рейгані і Дж. Бушеві-старшому, вважає, що «холодна війна» закінчилася завдяки співпраці Р. Рейгана і М. Горбачова. Американський дипломат віддає належне обом керівникам, наголошуючи, що Горбачов співпрацював із Рейганом для завершення «холодної війни», а Рейган з Горбачовим – заради того, щоб демократія перетворилася для радянської громадськості на легітимний процес. На думку колишнього посла, обидва державні діячі ризикували, їм не завжди все вдавалося, але, зрештою, у найважливіших питаннях успіху було досягнуто. «По суті, – зауважує Метлок, – кінець “холодної

війни” настав уже тоді, хоча і наступники Рейгана в Білому домі, і наступники Горбачова у Кремлі неодноразово намагалися приписати собі ці заслуги» [5, с. 69].

У запропонованій статті проблему закінчення «холодної війни» розглянуто комплексно – як результат зникнення одного з суб'єктів протистояння «холодної війни», а також як закономірний наслідок співпраці лідерів СРСР і США й усунення предмета протиборства між двома наддержавами.

Автор статті поділяє думку, згідно з якою основними причинами виникнення «холодної війни» були глибокі розбіжності у соціально-політичному ладі, системі цінностей та ідеології колишнього СРСР, з одного боку, і Заходу, передусім США, з іншого. Ці розбіжності стали могутніми чинниками розколу союзу держав-переможців у Другій світовій війні та переходу до протистояння Сходу й Заходу.

Таку точку зору яскраво підтверджує промова президента США Г. Трумена 12 березня 1947 р. перед обома палатами Конгресу, що отримала назву «Доктрина Трумена». Ця промова містила загальну оцінку міжнародної ситуації, визначальним моментом якої став конфлікт між двома способами життя. Трумен стверджував, що народам багатьох країн світу нав'язано тоталітарні режими проти їхнього бажання. На думку президента США, майже кожна нація у світі мала обирати між двома способами життя. Один із них заснований на бажаннях більшості і відрізняється демократичними інститутами, вільними виборами, гарантіями свободи особистості, свободи слова, релігії та свободи від політичного гноблення. Другий спосіб життя ґрунтується на бажанні меншості, яке насильно нав'язують більшості. Він відрізняється терором і пригніченням, керованою пресою та придушенням особистих свобод [13].

Ще раніше, у березні 1946 р., У. Черчилль, виступаючи з промовою в американському місті Фултон, констатував, що віднині Сполучені

Штати перебувають на вершині світової сили. Протистоять їм два вороги – війна і тиранія. Ми не можемо заплющувати очі на те, продовжував Черчилль, що свободи, які мають громадяни у США, у Британській імперії, не існують у багатьох країнах, серед яких є дуже сильні. У цих країнах контроль над простими людьми нав'язаний зверху через поліцейські уряди настільки, що суперечить усім принципам демократії. Єдиний інструмент, здатний запобігти війні й протистояти тиранії, наголосив колишній прем'єр-міністр Сполученого Королівства, – це братерське об'єднання англомовних народів [16].

Отже, основою протистояння під час «холодної війни» було визначення магістрального напрямку розвитку людства, причому кожен суб'єкт протистояння вважав себе зразком для наслідування. Щоб довести свою перевагу, кожна із систем використовувала майже всі сфери людської діяльності. Але найзапекліше суперництво розгорталось в ідеологічній, економічній та військово-політичній сферах. Саме на усуненні предмета протистояння за цими напрямками, що, своєю чергою, сприяло закінченню «холодної війни», і сконцентровано увагу автора статті.

Передусім нагадаємо, що стаття 6 Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік керівною силою радянського суспільства, ядром його політичної системи проголошувала Комуністичну партію, яка визначала генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої та зовнішньої політики СРСР [6].

Безумовно, така норма унеможлиблювала існування багатопартійної системи, проведення вільних демократичних виборів, свободу слова – усе, що в західному розумінні об'єднувалось у поняття істинної демократії.

Із позиції сьогодення вельми смішними і нелогічними здаються спроби радянського керівництва виправдати необхідність існування в Конституції пункту про керівну роль КПРС. Так, виступаючи під час дебатів щодо проекту Конституції СРСР 1936 р., М. Хрущов зазначив, що статтю 6 буржуазні критики вважають недоліком радянської Конституції, ознакою її недемократичності. Проте, на переконання майбутнього радянського лідера, саме ця стаття забезпечує демократичність Конституції СРСР, адже гарантує існування радянської влади [1, с. 162]. Таким чином, М. Хрущов, сам того не розуміючи, визнав: радянська влада існує не тому, що її підтримує суспільство, а завдяки законодавчій узурпації влади однією партією.

Стаття 10 Конституції наголошувала, що основою економічної системи СРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва у

формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності.

Приватна власність громадян обмежувалася предметами вжитку, особистого споживання, комфорту, домашнього господарства, житловим будинком і трудовими заощадженнями [6].

Тож у СРСР на законодавчому рівні заперечували приватну власність, а отже, і ринкову економіку та конкуренцію – основи економічної системи західних демократій.

Принципово таке становище змінили події 1989–1990 рр. 25 травня 1989 р. на ІЗ'їзді народних депутатів СРСР розгорнулися суперечки навколо статті 6 Конституції. Деякі депутати зажадали скасувати цю статтю, визнати політичний плюралізм, впровадити ринкові механізми в економіку тощо. Одним з ініціаторів кампанії за ліквідацію статті був Андрій Сахаров.

4 лютого 1990 р. у Москві відбулися масові мітинги. На вулиці міста вийшло щонайменше 200 тис. осіб. Протестувальники вимагали скасувати статтю 6 Конституції СРСР.

Наступного дня на розширеному пленумі ЦК КПРС М. Горбачов заявив про необхідність запровадити посаду президента СРСР з одночасним скасуванням статті 6 й установам багатопартійної системи [10].

Остаточо питання було розв'язано на позачерговому ІІІ З'їзді народних депутатів СРСР, який відбувся у березні 1990 р. Учасники з'їзду законодавчо прийняли принципи зміни й доповнення до Конституції СРСР, які усували суперечності з країнами Заходу у двох найважливіших сферах:

- а) ідеологічній – ліквідовано керівну роль КПРС у радянській державі, що сприяло скасуванню однопартійної системи й утворенню та активізації діяльності нових політичних партій і рухів. Натомість було ухвалено статтю 51, яка гарантувала громадянам СРСР право об'єднуватися в політичні партії, громадські організації, брати участь у масових рухах, що сприяють задоволенню їхніх законних інтересів;
- б) економічній – змінено зміст статті 10. Тепер у ній ішлося про розвиток і забезпечення рівного захисту державою різноманітних форм власності [7].

Якщо пов'язувати завершення «холодної війни» з конкретною історичною подією, то думка автора статті збігається із твердженням А. Черняєва, колишнього помічника президента СРСР з міжнародних питань, про те, що такою подією стала зустріч президентів М. Горбачова й Дж. Буша-старшого на Мальті 1–3 грудня 1989 р. Крім того, на Мальті було зроблено крок до скорочення ядерної та хімічної зброї [15, с. 129].

Під час цієї зустрічі американська делегація висловила радянській стороні конкретні пропо-

зичії щодо поліпшення відносин із СРСР. М. Горбачов, своєю чергою, зауважив, що ставка на силу, військову перевагу і пов'язана з цим гонка озброєнь, як і ставка на конфронтацію з ідеологічних причин, себе не виправдали, внаслідок чого обидві сторони активно сварили одна одну. До того ж, оскільки НАТО й Організація Варшавського договору – інститути «холодної війни», Горбачов запропонував разом подумати про їхню реконструкцію, звільнення від конфронтаційної природи та перетворення на переважно політичні організації [15, с. 124].

Цікаво, що під час зустрічі тривала запекла дискусія з приводу того, на основі яких цінностей потрібно долати розкол Європи. Горбачов дорікав, що США схильні нав'язувати у цьому процесі «західні цінності». Він наголошував: це може стати серйозною перешкодою для радянсько-американської співпраці в європейських справах, адже питання цінностей стосується фундаментальних речей, зачіпає мільйони людей, цілі народи з різною історією, культурою, релігією, національними особливостями. Буш погодився з такою оцінкою, але попросив пояснити, чому Горбачов стурбований західними цінностями і чим вони відрізняються від загальнолюдських, до яких Горбачов начебто прихильний [15, с. 127–128].

Остаточно всі погодилися з пропозицією держсекретаря Бейкера про те, що краще говорити про позитивний процес на основі демократичних цінностей. На думку А. Черняєва, довіра – найважливіший новий чинник світової політики, який проявився ще за Рейгана, – запрацювала завдяки Мальті на повну силу. Виникненню цього чинника сприяли не тільки особисті якості лідерів двох держав та їхня політична воля, а й нові соціально-політичні та міжнародні реалії, які потребували не конфронтації провідних суб'єктів світової політики, а взаємодії [15, с. 124].

Усунення військово-політичних суперечностей після зустрічі двох президентів на Мальті відбувалося поступово, але впевнено. У травні 1989 р. учасники саміту НАТО в Брюсселі зазначали, що альянс спрямовуватиме свої зусилля на подолання розколу Європи, розвиватиме співпрацю і діалог. Крім того, Організації Варшавського договору було запропоновано приєднатися до НАТО в активізації зусиль щодо підписання та реалізації угоди, яка сприятиме зміцненню безпеки і стабільності в Європі завдяки скороченню звичайних збройних сил [19].

На Лондонському саміті НАТО (липень 1990 р.) було оприлюднено декларацію щодо трансформації Північноатлантичного союзу. Відкриваючи

засідання альянсу, тодішній генеральний секретар Манфред Вернер так описав значення цієї події: «“Холодна війна” залишилася у минулому. Наш альянс переходить від конфронтації до співпраці. Ніколи раніше Європа не мала такої реальної можливості розірвати цикл війни і миру, який так затьмарював її минуле» [9].

Лондонська декларація стала реакцією лідерів альянсу на зміни у середовищі безпеки, які відбулися після падіння Берлінського муру в листопаді 1989 р. У декларації містилися пропозиції щодо розвитку співпраці з колишніми супротивниками НАТО часів «холодної війни» з широкого спектру політичної та військової діяльності. Документ наголошував на важливості сприяння контролю над озброєннями і розбудові довіри, а також пропонував розвивати регулярні дипломатичні і військові контакти [20].

Остаточно край військово-політичному протистоянню поклав Римський саміт НАТО 1991 р. Він визнав співпрацю з новими партнерами в Центральній та Східній Європі невід'ємною частиною стратегії альянсу. Саме для цього було створено Раду Північноатлантичного співробітництва (РПАС) [21]. Вона стала форумом, на якому НАТО і країни-партнери змогли обговорювати спільні питання. Це був перший офіційний інструмент альянсу, спрямований на розвиток співпраці з країнами, що не мали членства в НАТО.

Цікаво, що сама РПАС стала свідком історичного моменту, який констатував завершення «холодної війни». Коли на Римському саміті узгоджували підсумкове комюніке Ради Північноатлантичного співробітництва, радянський посол оголосив, що під час засідання СРСР розпався і що він тепер представляє лише Російську Федерацію [9].

Отже, до проблеми закінчення «холодної війни» потрібно підходити комплексно, розглядаючи цю подію з таких позицій:

1. Завершення «холодної війни» де-факто (зустріч президентів М. Горбачова й Дж. Буш-старшого на Мальті 1–3 грудня 1989 р.).
2. Усунення предмета протистояння (ідеологічного, економічного – зміни у статтях 6 та 10 Конституції СРСР, а також військово-політичного – створення у листопаді 1991 р. Ради Північноатлантичного співробітництва).
3. Ліквідація одного із суб'єктів конфронтації (розпад Організації Варшавського договору та СРСР).

Таким чином, завершення «холодної війни» варто розглядати радше як певний історичний процес, а не спонтанне явище. Звісно, беззаперечним є і те, що остаточно крапку у цьому протистоянні поставив розпад СРСР.

Список літератури

1. Аксютин Ю. Сталинская конституция 1936 года : демократические соблазны и риски режима личной власти / Ю. Аксютин // Свободная мысль. – 2006. – № 9–10. – С. 160–171.
2. Гасанлы Д. Первая битва холодной войны / Джамиль Гасанлы // Независимое военное обозрение. – 2006. – № 21. – С. 5.
3. Егорова Н. И. Новая история «холодной войны» в современных зарубежных исследованиях / Н. И. Егорова // Новая и новейшая история. – 2009. – № 4. – С. 116–129.
4. Злобин Н. В. Документальные очерки. Неизвестные американские архивные материалы о выступлении У. Черчилля 5 марта 1946 г. / Н. В. Злобин // Новая и новейшая история. – 2000. – № 2. – С. 156–169.
5. Иванян Э. А. Размышляя над прочитанным. Как окончилась «холодная война» (Дж. Мэтлок вспоминает...) / Э. А. Иванян // США – Канада. Экономика, политика, культура. – 2005. – № 1. – С. 61–70.
6. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/. – Назва з екрана.
7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (в редакции от 14 марта 1990 г.). – Режим доступа: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478736/. – Назва з екрана.
8. Леонтьев М. Большая игра / Михаил Леонтьев. – М. : АСТ ; СПб. : Астрель-СПб, 2008. – 319 с.
9. Лондонська декларація сповіщає про народження нової НАТО. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/uk/natolive/news_64790.htm. – Назва з екрана.
10. Отмена 6-й статьи Конституции СССР о руководящей роли КПСС. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20100314/213855855.html>. – Назва з екрана.
11. Отчет о боевой деятельности 24 танкового полка в Иране за период 25–31 августа 1941 года. – ЦАМО. – Ф. 209. – Оп. 1089. – Д. 21. – 53 с.
12. Отчет о действиях 20 горно-стрелковой дивизии в Иранской кампании за период 21.8.41 – 14.9.41. – ЦАМО. – Ф. 209. – Оп. 1089. – Д. 16. – 33 с.
13. Трумэн Гарри С. Речь на заседании Конгресса 12 марта 1947 г. – «Доктрина Трумэна» / Гарри С. Трумэн. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/truman/doctrine.php>. – Назва з екрана.
14. Феномен «холодной войны» в международных отношениях XX века : итоги и перспективы исследования : круглый стол в Институте всеобщей истории (ИВИ) РАН // Новая и новейшая история. – 2006. – № 6. – С. 73–100.
15. Черняев А. С. Горбачев – Буш : Встреча на Мальте в 1989 г. / А. С. Черняев // Новая и новейшая история. – 2001. – № 3. – С. 117–130.
16. Черчилль У. Речь, произнесенная 5 марта 1946 года в Вестминстерском колледже в г. Фултон, Миссури / У. Черчилль. – Режим доступа: <http://www.coldwar.ru/churchill/fulton.php>. – Назва з екрана.
17. Bhadrakumar M. K. US Breathes Life into a New Cold War / M. K. Bhadrakumar. – Режим доступа: http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/MF07Ag01.html. – Назва з екрана.
18. Glosserman B. China Policy : Avoiding a Cold War Redux / B. Glosserman. – Режим доступа: <http://www.isn.ethz.ch/isn/Current-Affairs/ISN-Insights/Detail?lng=en&id=129853&contextid734=129853&contextid735=129852&tabid=129852>. – Назва з екрана.
19. Declaration of the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council. – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23554.htm. – Назва з екрана.
20. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council (“The London Declaration”). – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23693.htm. – Назва з екрана.
21. Declaration on Peace and Cooperation Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council (“The Rome Declaration”). – Режим доступа: http://www.nato.int/cps/en/SID-D1C97496-8A034B21/natolive/official_texts_23846.htm. – Назва з екрана.

O. Poshedin

WHEN THE COLD WAR ENDED?

The article shows that the Cold War ended because of: the elimination of the reasons of conflict between East and West, liquidation of one of the poles of conformation and due to a political dialogue between the USA and USSR.

Keywords: Cold War, Mikhail Gorbachev, George H. W. Bush, democracy, the USSR, the Warsaw Pact, NATO.

Матеріал надійшов 18.04.2012